

Jämställdhet före och efter pandemin. Det obetalda hem- och omsorgsarbetets fördelning mellan kvinnor och män.

Maria Stanfors

Sammanfattning

Det obetalda hem- och omsorgsarbetet är inte jämnt fördelat mellan kvinnor och män i Sverige. Kvinnor, oavsett ålder och livscykel, utför mer rutinartade sysslor och tar större ansvar för omsorg om andra. Mest uppmärksammat är att yngre kvinnor tar ut mer föräldraledighet och ägnar mer tid åt vård av egna barn än män. Kvinnor arbetar oftare deltid, i olika livscykel och av olika anledningar än män. Anhörigomsorg bland de i äldre arbetsför ålder är däremot mer jämställt, troligtvis eftersom den svenska välfärdsstaten erbjuder insatser som ersätter anhörigas tidskrävande omsorg. Obetalt omsorgsarbete bland de i äldre arbetsför ålder är inte lika starkt förknippat med minskat arbetsutbud som i andra länder. Kvinnor som ägnar sig åt omsorgsarbete är mer stressade än kvinnor som inte utför obetalt omsorgsarbete men denna skillnad finns inte bland män. Omsorgsgivares stressupplevelser återspeglar också att tidsanvändning och stressupplevelser samvarierar och att män och kvinnor upplever olika tidskonflikter och gör olika typer av avvägningar mellan tid för obetalt omsorgsarbete och andra aktiviteter. Politiken måste utformas för att möta utmaningar med en åldrande befolkning, högre pensionsålder och kostnadstryck inom äldreomsorgen, bland annat genom en kraftigt reformerad ersättning för vård av barn och andra anhöriga i och med att omsorgsansvar återkommer över livscykeln.

Den svenska jämställdhetspolitiken har som övergripande mål att kvinnor och män skall ha samma makt att forma samhället och sina egna liv. Sedan 2006 finns fyra delmål varav ekonomisk jämställdhet och en jämn fördelning av det obetalda hem- och omsorgsarbetet mellan kvinnor och män är två. Ambitionen är att förändra fördelningen av makt och resurser mellan könen och skapa lika förutsättningar för kvinnor och män att påverka sina liv och livsvillkor. För detta är att ha samma möjligheter att förvärvsarbeta viktigt. Möjligheterna på arbetsmarknaden påverkas dock av om individer har omsorgsansvar vid sidan av förvärvsarbetet. I detta avseende finns det tydliga könsskillnader. Det finns en inneboende konflikt mellan yrkesarbete och familj, framför allt för kvinnor, som yttrar sig i att kvinnor förvärvsarbetar färre timmar än män och tar ett större ansvar för hem- och omsorgsarbete. Under vissa perioder av livet då omsorgsansvaret är stort är skillnader mellan könen mer uttalade vilket påverkar kvinnors karriärer, inkomster och hälsa negativt. Jämställdhetsmål är alltså i hög grad relevanta i dagens Sverige trots landets framskjutna position internationellt sett. I detta sammanhang måste man vara medveten om hur förvärvsarbete och hem- och omsorgsarbete är relaterade till varandra för att kunna identifiera problem och utforma politiklösningar, inte minst mot bakgrund av en åldrande befolkning som medför att fler måste jobba längre för att klara välfärden samtidigt som behovet av omsorg växer.

Det obetalda hem- och omsorgsarbetets fördelning mellan kvinnor och män före pandemin

Det obetalda hem- och omsorgsarbetet är ojämnt fördelat mellan kvinnor och män i Sverige. Kvinnor, oavsett ålder och livscykel, utför mer rutinartade sysslor och tar större ansvar för omsorg om andra. Mest uppmärksammat är att kvinnor tar ut mer föräldraledighet och ledighet för tillfällig vård av barn än män. Föräldraledighet och föräldrapenningsuttag är dock bara en indikator på jämställdhet mellan könen. Det är intressant att notera ett mycket stort intresse för ett fenomen som är begränsat till en avgränsad del av de flesta mäns och kvinnors liv. Sett ur ett livscykelperspektiv återkommer omsorgsansvar och andra aktiviteter upptar betydligt mer tid, under en större del av livet, men ersätts inte av staten. Anhörigomsorg (dvs obetald hjälp till annan vuxen närstående person) är mer jämställd än omsorg om egna barn. Kvinnor arbetar oftare deltid, i olika livscykel och av olika anledningar än män. Medan 20 procent av alla deltidsarbetande kvinnor arbetar deltid på grund av omsorgsansvar för barn och/eller vuxen anhörig är motsvarande andel för män 8 procent.

Tidsanvändningsdata ger oss viktig information om vad kvinnor och män i olika åldrar gör, hur mycket tid de lägger på olika aktiviteter och när på dygnet. Dessa data ger en beskrivning av deras faktiska livsvillkor och av hur vardagslivet organiseras bland befolkningen. För Sverige finns tidsanvändningsdata från 1990, 2000 och 2010 då Statistiska centralbyrån genomfört undersökningar. I internationell jämförelse har Sverige kommit långt vad gäller jämställdhet, inte minst bland småbarnsföräldrar då svenska fäder är mer engagerade i aktiv barnomsorg och hushållsarbete än i andra länder. Detta kopplas ofta till politik som möjliggör en kombination av arbete och familj för både män och kvinnor. Mäns och kvinnors tidsanvändning är dock inte jämställd vare sig i kvantitativa eller kvalitativa termer. Män och kvinnor har lika långa arbetsdagar men kvinnor utför varje dag mer obetalt arbete (54 min) medan män utför mer betalt arbete (82 min). Vad gäller obetalt arbete utför kvinnor mer repetitiva vardagssysslor (matlagning, städning, tvätt) medan män utför mer av uppgifter av investeringskaraktär som utförs sällan (underhållsarbete). Män och kvinnor gör olika avvägningar mellan aktiviteter. Kvinnor minskar ofta på fritid för att hinna med betalt och obetalt arbete samt tid med barn och familj.

Varför och hur skulle det obetalda hem- och omsorgsarbetet och dess fördelning mellan kvinnor och män påverkas av pandemin?

Vi har inga erfarenheter av hur en pandemi påverkar mäns och kvinnors tidsanvändning, men vi vet att lågkonjunktur innebär färre arbetade timmar genom arbetslöshet och deltidarbete. Från USA vet vi att konjunkturbetingad arbetslöshet och deltid i samband med krisen 2008 innebar mer tid för jobbsökande/utbildning, hushållsarbete och omsorg om egna barn, men framför allt mer sömn, tv-tittande och annan fritid. Förändringarna återspeglade etablerade könsskillnader – lågkonjunktur gör oss alltså inte mer jämställda.

Till skillnad från andra krisen innebar pandemin att samhället stängde ner vilket innebar stora omställningar för såväl nationella ekonomier som för individer och familjer. Vissa förlorade jobbet, andra skulle jobba eller studera hemifrån vilket påverkade den dagliga tidsanvändningen för både vuxna och barn. Ad hoc-undersökningar har visat att individer har tittat mer på tv, vistats mer ute i naturen och lyssnat mer på ljudbok. För de flesta vuxna innebar pandemin mer obetalt hem- och omsorgsarbete. För många blev det uppenbart att detta arbete är omfattande och dagligen återkommande, både i termer av vad som sker inom hushållet och av vad vanligen tredje part sköter. Det finns inget som tyder på att vi blev mer jämställda vad gäller tidsanvändning under pandemin. I USA visar undersökningar tvärtom att könsskillnader ökade, inte minst bland familjer med småbarn. I Sverige höll förskola, skola och fritids öppet vilket dämpade effekter vad gäller tid för barnomsorg och hjälp med skolarbete. Den svenska strategin dämpade sannolikt effekter på jämställdheten vad gäller det obetalda hem- och omsorgsarbete jämfört med en omfattande och strikt lock-down. Kontext är alltså viktigt för tidsallokering då den påverkar individers valmöjligheter.

Hur människor tillbringar sin tid beror på mer eller mindre fria val. Inom ramen för dygnets 24 timmar kan en individ ägna sig åt betalt och obetalt arbete samt fritid. Den bästa kombinationen av aktiviteter beror på kontext och varierar med hänsyn till ekonomiska faktorer (lön, transfereringar, inkomst) och över livscykel. Sättet på vilket män och kvinnor med omsorgsansvar allokerar tid mellan olika aktiviteter beror alltså på vem de är, med vilka de lever och i vilket land de bor. Svenska familjer tillbringar mer tid tillsammans idag än vad de gjorde för 20 och för 60 år sedan (vilket är överraskande med tanke på övrig samhällsutveckling), men det bygger på frivillighet och medvetna val. Att både män och kvinnor förvärvsarbetar, ofta heltid, medan barn och ungdomar är i skola och på fritidsaktiviteter under större delen av dagarna begränsar tid tillsammans under vardagar. Detta gör att tidsanvändning under vardagar och helger är olika. Pandemisituationen innebar att vi inte kunde göra som vanligt eller som vi ville. För många med äldre anhöriga innebar pandemin mer tid åt hjälp, bland annat med inköp. Anhörigomsorg (bland de i äldre arbetsför ålder) är mer jämställt än omsorg om egna barn, men bygger i hög grad på frivillighet och att man i Sverige hjälper till med enklare uppgifter. Under pandemin blev hjälp mer förekommande och rutinartat. Sammantaget kan pandemin ha inneburit en belastning i termer av tid, särskilt för kvinnor, men också medfört en ökad medvetenhet om det obetalda arbetets omfattning och praktiska betydelse samt om äldreomsorgens organisering och brist på resurser.

Hur ska vi tänka kring det obetalda hem- och omsorgsarbetet och dess fördelning mellan kvinnor och män efter pandemin?

En åldrande befolkning sätter såväl pensionssystem som hälsovård och omsorgstjänster under stor press i Sverige och i andra västländer. För att kunna finansiera välfärden måste fler arbeta mer och högre upp i åldrarna. Från politiskt håll har därför beslutats om höjd pensionsålder samtidigt som vård i hemmet av gamla och sjuka betonas. Detta ökar efterfrågan på formellt

stöd och informell omsorg vilket innebär att många bland befolkningens äldre vuxna måste kombinera lönearbete och obetald omsorg, då det saknas en social infrastruktur och sammanhållen politik för det obetalda omsorgsansvaret för vuxna anhöriga motsvarande det som finns för barnomsorg och familjepolitik. Konflikten mellan längre arbetsliv och omfattande omsorgsbehov, där individuella kostnader (av olika slag) vägs mot offentliga finansiella vinster. I den mån kvinnor, mer än män, axlar ansvar för obetalt omsorgsarbete påverkas jämställdheten vad gäller olika utfall genom en traditionell könsarbetsdelning.

I dagens Sverige är anhörigomsorg bland äldre i arbetsför ålder mer jämställd än omsorg om egna barn bland yngre. För de flesta är obetalt omsorgsarbete begränsat, både i tidsåtgång och till hjälp, och inte lika starkt förknippat med minskat arbetsutbud som i andra länder med liknande åldrandeprocesser vilket tyder på att policy för jämställdhet och välfärd är viktigt i sammanhanget. Sverige införde tidigt en könsneutral politik avseende arbetskraftsdeltagande och välfärd. Välfärd är universell, offentligt finansierad och subventionerad med ambitionen att ge alla lika tillgång. I hög grad tar det offentliga ansvar för det som i andra länder vilar på familjen eller regleras via privata försäkringar. Den svenska modellen underlättar tidsrelaterade konflikter avseende omsorg och betalt arbete genom rättigheter till ersättningar vid ledighet, samma arbetsvillkor och lön vid deltids- som vid heltidsarbete samt olika former av subventionerade vård- och omsorgstjänster eftersom den enskilda betalningsförmågan eller familjesituationen inte skall avgöra tillgång till vård och omsorg. Under senare decennier har dock offentliga insatser vad gäller äldreomsorg och stöd till anhöriga förändrats i Sverige. Det har skett åtstramningar vad gäller äldreomsorg och andelen äldre (80+) som får stöd av den offentliga äldreomsorgen (hemtjänst, äldreboende och liknande) har minskat samtidigt som antalet vårdplatser (i förhållande till befolkningen) har minskat till en låg nivå i internationell jämförelse. Det har blivit svårare att få tillgång till olika former av äldreomsorg i förhållande till behov och behandlings- och hjälptid har minskat. Parallellt med att äldreomsorgen har minskat har anhörigomsorgen ökat.

Resultat för Sverige 2000-2010 visar att obetalt omsorgsarbete påverkar män och kvinnor likartat i det att det kan kombineras med betalt arbete och vägs av mot tid i andra aktiviteter så att omsorgsgivare i Sverige generellt sett står inför mindre avvägningar avseende betalt arbete och fritid än i andra länder. Oavsett kontext gäller dock att såväl män som kvinnor med stort omsorgsansvar gör mer avvägningar mellan betalt arbete och fritid. Avvägningen med fritid är viktig, inte minst i en kontext där både män och kvinnor förvärvsarbetar, eftersom denna är tid för återhämtning. Kvinnor som ägnar sig åt omsorgsarbete är mer stressade än kvinnor som inte utför obetalt omsorgsarbete men denna skillnad finns inte bland män. Omsorgsgivares stressupplevelser återspeglar också att tidsanvändning och stress samvarierar och att män och kvinnor upplever olika tidskonflikter och gör olika typer av avvägningar mellan tid för obetalt omsorgsarbete och andra aktiviteter (t ex hushållsarbete).

Det är viktigt med offentligt stöd för omsorgsgivare, som utför arbete som inte är begränsat till småbarnsåren utan återkommer över livscykel. Minskat offentligt stöd till äldre i behov av vård och omsorg och minskat stöd för omsorgsgivare kan förändra de relativt små könsskillnader vad gäller tidsallokering, och därmed också inkomster, som går att koppla till obetalt omsorgsarbete bland äldre i arbetsför ålder och dessutom förvärra stressproblematiken bland kvinnor. Politiken måste utformas för att möta utmaningar med en åldrande befolkning, högre pensionsålder och kostnadstryck inom äldreomsorgen, bland annat genom mer resurser till äldreomsorgen, men också en kraftigt reformerad ersättning för vård av barn och andra anhöriga som fokuserar på att omsorgsansvar återkommer över livscykel. I detta avseende måste Sverige säkerställa en hållbar socialförsäkring efter pandemin.